

RENATA BURA

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ORCID: 0000-0003-3714-0595

e-mail: renata.bura@uj.edu.pl

LITERATURA JAKO ILUSTRACJA ZAGADNIĘĆ GRAMATYCZNYCH I LEKSYKALNYCH – CASUS GÓRNOŁUŻYCKI

Cel opracowania

Autorzy górnołużyckich gramatyk, a niekiedy też słowników bardzo często wykorzystują cytaty z literatury do ilustracji różnych zjawisk językowych¹. Celem niniejszego opracowania jest przyjrzenie się najważniejszym górnołużyckim gramatykom oraz słownikowi frazeologicznemu pod kątem oceny przydatności materiału językowego zaczerpniętego z literatury pięknej do prezentacji zagadnień gramatycznych i leksykalnych (m.in. morfologicznych, składniowych, a także frazeologii). Materiał ten sporo mówi również o języku najczęściej cytowanych autorów, jak np. Jurij Brėzan, Mėrcin Nowak-Njehorński czy Marja Kubařec. Jest to dořć istotny aspekt, zważywszy na nieliczne opracowania języka pisarzy łużyckich. Pewne poczynione tu obserwacje potraktować więc można również jako przyczynek do tego typu badań.

Materiał i zakres opracowania

Analizowany materiał pochodzi z dwóch gramatyk górnołużyckich: dwutomowej gramatyki Hinca Šewca (1968, 1976) oraz morfologii współczesnego języka górnołużyckiego Helmuta Faßke i Siegfrieda Michalka (1981). Ponadto oglądowi poddany zostanie materiał egzemplifikacyjny w *Hornjoserbskim frazeologiskim słowniku* Ana-

¹ Wydaje się, że językoznawcy łużyccy znacznie częściej niż autorzy innych gramatyk (np. języków słowiańskich) korzystają z literatury pięknej, by zilustrować różne zjawiska gramatyczne. Zdaje się, że decydujące znaczenie ma tu status górnołużycczyzny jako języka mniejszościowego.

tolija Ivčenkii i Sonji Wölke (2004). Dane z gramatyk omówione zostaną częściowo porównawczo, natomiast oddzielnie zanalizowany zostanie materiał językowy zawarty w słowniku frazeologicznym.

Literatura jako ilustracja zjawisk językowych w górnołużyckich gramatykach

Jak możemy przeczytać we wstępie do pierwszej części gramatyki Šewca (1968: 3-5), przykłady ilustrujące zjawiska gramatyczne pochodzą z żywego języka oraz ze znanych dzieł górnołużyckiej literatury. Ze względu na fakt, że większość Łużyczan używa swojego dialektu, autor gramatyki w komentarzach (gł. *prispomnjenje*) wskazuje też różnice pomiędzy formą literacką a dialektalną.

W wykazie cytowanych pisarzy i źródeł (Ševc 1968: 265) autor rejestruje 27 różnych pozycji. W analizie uwzględniono 26 z nich – pominięto gazetę „Nowa doba” (poprzedniczka dzisiejszych „Serbskich Nowin”)². Materiał ilustrujący zjawiska gramatyczne to przede wszystkim cytaty z utworów różnych autorów, ale także z piosenek ludowych. Nie brak też przysłów, które traktowane są często jako najmniejsze teksty literackie (por. Szpila 2003: 37). Materiał z górnołużyckiej beletrystyki stanowią cytaty z utworów pisarzy współczesnych (np. Marji Kubašec, Jurija Brězana czy Jurija Kocha) oraz dziewiętnastowiecznej klasyki górnołużyckiej, tj. utworów pisarzy takich jak Handrij Zejler, Jakub Bart-Ćišinski czy Michał Hórník. Dany przykład opatrzony jest skrótem lub inicjałami imienia i nazwiska pisarza, np. *Ale měšćanske džěło a kublerske džěło je dwojaka wěc!* (J.R. Wj.). Co prawda nie wszystkie zjawiska językowe poparte są cytatami z literatury, ale za to sporo przykładów znajduje się we wspomnianych komentarzach. Pojawiają się w nich odniesienia do innych rejestrów języka, głównie do języka potocznego czy „ludowego” (jak określa autor), a także dialektów. Natomiast w przypadku odmiany potocznej górnołużyccyzny pewne zjawiska ilustrują właśnie cytaty z literatury. Literatura odzwierciedla żywy język, jego odmianę mówioną (por. Ševc 1968: 106 – cytaty z M. Kubašec i J. Barta-Ćišinskiego potwierdzające użycie krótkich form przymiotników, np. *staroh* zamiast *stareho*).

Jeśli chodzi o rodzaje i gatunki literackie, to dominuje proza, ale nie brak też przykładów z poezji, również ludowej (pieśni i piosenki ludowe), a także wspomnianych wyżej przysłów. Najczęściej są to krótkie zdania (lub fragmenty zdań), ale zdarzają się też dłuższe cytaty, np. w rozdziale dotyczącym różnic między językiem górno- i dolnołużyckim mamy zestawione fragmenty opowiadania Jurija Kocha w oryginale górnołużyckim i w przekładzie na język dolnołużycki (Ševc 1968: 247), por.

² W trakcie analizy materiału stwierdzono, że wykaz Šewca jest niepełny, ponieważ odnotowano dalsze źródła, np. bajki.

Jurij Koch <i>Židowka Hana</i>	Jurij Koch <i>Židowka Ana</i>
<p>Nowe dny a měsacy běchu pěkročili kraj. Kerki a haľuzy štomow mějachu woblecene běle rukajcy. Z třechow a swislow wisachu škleńčane bibaski. Wětříkcy hólcy křipjachu zuby a hanjachu po blědych polach a łukach. Z wuhenjow statokow waleše so ćopły kur spaleneho łučłaneho drjewa. Wrjeskot rěblowanych wozow a wozyčkow na wjesnej dróze bě womjelknuł ... Ale zawěšće wědžeše direktor skały, kak móže sej młodeho, sylneho džěłačerja džěržeč, dolhož to hišće dže.</p>	<p>Nowe dny a mjasece běchu pšekšacali kraj. Kricki a gaľuzy bomow mějachu běle rukajce woblacone. Ze kšywow a swislow wisachu głažane špingele, wětš škripašo zuby a ganjašo po blědych polach a łukach. Z dymnicow wjažow walašo se šopły kuř spaleneho łucywatego drjewa. Rjagot jabrjatyjch wozow a wozykow na wejsańskej droze běšo womjelknuł ... Ale zawěšće wěžešo direktor skały, kak možo sebję młodego mocnego žěłašerja žaržaš, tak dľujko ako to hyšći žo.</p>

Przykłady z literatury ilustrują zwykle:

- zjawiska „trudne”, jak na przykład tworzenie i użycie imiesłowów czy ich pozycję w zdaniu (Šewc 1968: 207), por. *Čuzy bě stanył a z ruku machajo rěčeše. Rěčeše pomalku, kóždye słowo zwukujo.* (J. K.), a także tworzenie i zastosowanie przymiotników dzierżawczych – tu w komentarzu pojawiają się przykłady błędnych form, które literatura niekiedy (niestety) powieli i utrwała, por. *kucharcyneje pomocnica* (Marja Kubašec) zamiast *kucharcyna pomocnica*;
- zróźnicowanie form i znaczeń, zwłaszcza w przypadku czasowników, np. zastosowanie czasu teraźniejszego w „znaczeniu przenośnym” (Šewc 1968: 175) jako *praesens historicum*, por. *Hdyž běch ja w tajkich myslach zanurjony, wubudźi mje křipjenje durjow, ja so postróžony wobroću a wuhladam* – *nana* (J. H.) lub *praesens propheticum*, por. *Přestań a smój hotowaj* (J. M.);
- zjawiska wyjątkowe – typowe dla jakiegoś typu tekstów, np. dla poezji i twórczości ludowej, por. szczególny rodzaj przydawki (w apozycji), np. *Rjana Łužica, sprawna přecelna* (H.Z.) czy powtórzenia przyimka w kontekście inwersji przydawki, np.

Što pak je so stało pod dubom pod zelenym. (lud. spěw)

A při woknješku při swětłym by wona mje tam hladala. (H. Z.)

Nihdže krasnišo njeje hač w domiznje we Łužiskej. (J. B.-Č.)

Słónco z blyšcom ze zlotym wjerški horow poji. (J. B.-Č.)

Mnozy na trunje na jenej hudža. (J. B.-Č.);

- formy rzadkie, ustępujące z języka (wzgl. archaizmy), np. liczebniki zbiorowe, wielorakie (Šewc 1968: 144), pojawiające się choćby w przysłowiaach, por. *Starej babje dwoje hrabje, młodej holcy štwore cypy* (přisl.), czy starsze formy imiesłowów uprzednich na -wši utworzone od czasowników niedokonanych, mające znaczenie identyczne z obecnymi imiesłowami współczesnymi na -‘o, -‘icy i -(j)cy (Šewc 1968: 208-209), zilustrowane fragmentem wiersza Michała Hilbjenca (1758-1816), por.

Hidźiwši wójnu bur, ...

Chwali pře wše króny

Swpluh a bróny.

Kiž napinawši swoje truny

zbudži k spēwanju Serbow

...

Njeměwši pismo – žel mi je,

Zo sprawni so mola zjawnje.

Niekiedy jednak brak ilustracji, jak na przykład w wypadku interiekcji. Jest to o tyle dziwne, że autor gramatyki stwierdza (Šewc 1968: 239), iż są one typowe dla poezji i dramatu, ale w całym rozdziale nie podaje ani jednego przykładu.

Jak wspomniano, w pierwszej części gramatyki Šewca wykaz źródeł obejmuje 26 różnych autorów, zaś w drugiej (składnia) ponad 2 razy więcej (podobnie w morfologii Faßke i Michalka). Šewc ma świadomość, że w ostatnim stuleciu literatura górnołużycka bardzo się rozrosła, a rozwój piśmiennictwa i górnołużyckiego języka literackiego wiąże się z rozwojem dotychczasowych i szerzeniem się nowych konstrukcji syntaktycznych (por. Šewc-Schuster 1976: 3 – wstęp do cz. 2). W części drugiej wyraźnie przeważają więc przykłady z literatury: od kilku do kilkunastu cytatów ilustrujących dane zjawisko składniowe.

Podobnie wygląda to w morfologii współczesnego języka górnołużyckiego Helmuta Faßke i Siegfrieda Michalka, *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart, Morphologie* (1981). Gramatyka zawiera bardzo rzetelnie opracowany wykaz cytowanych źródeł (pełne dane bibliograficzne). Indeks jest obszerniejszy niż w przypadku obydwu części gramatyki Šewca, ale dobór autorów w dużej mierze się pokrywa. Autorzy morfologii umieszczają przy cytacie wyłącznie nazwisko pisarza lub inne źródło, np. przysłowie. Natomiast dokładne dane o utworze, z którego cytat pochodzi, sprawdzić możemy w wykazie. Są jednak autorzy, przy których widnieje więcej utworów, w takim wypadku ustalenie dokładnego źródła cytatu jest utrudnione, choć zaznaczyć należy, że ta kwestia nie jest tu istotna.

Oprócz dłuższych fragmentów znajdujemy też przykłady pojedynczych form czy połączeń wyrazowych, np. odnośnie pisowni liczebników z komponentem *sto* (Faßke, Michalk 1981: 520), por. *trīsta kročeli* (SŁODENK) – *trī sta karow* (BRĚZAN), *dwě scě różowych kerkow* (BRĚZAN) – *dwěści chorych* (WINGER).

Niemal każde zjawisko potwierdza od jednego do nawet kilkunastu przykładów z literatury, np. zastosowanie zaimka *samsny* (Faßke, Michalk 1981: 665) poświadczony zostało 8 cytatami, a zaimka *něšto* (Faßke, Michalk 1981: 595-596) aż 28 przykładami, ze względu różne funkcje oraz na możliwą łączliwość z przydawką w mianowniku lub bierniku, ale także dopełniaczu typu *něšto nowe – něšto noweho*, por. *Rafeltowa widžeše hižo tehdom we mni něšto lěpše* (ANDRICKI) oraz *Sym nanej rjekl, zo sej knjez Kowar něšto wopačneho wo mni mysli* (KRAWŻA). Literatura jest tu ważnym źródłem rejestrującym zmianę językową. Jak piszą autorzy (Faßke, Michalk 1981: 595), w literaturze po 1945 roku, szczególnie u pisarzy młodszego pokolenia widać tendencję do częstsze go użycia form typu *něšto noweho* (tj. w dopełniaczu), na co ich zdaniem wpływ miała znajomość innych języków słowiańskich. W utworach przed 1945 rokiem proporcja użycia form *něšto nowe* i *něšto noweho* wynosiła 3 : 1, podczas gdy po wojnie – 1 : 1. Wśród młodszych wówczas pisarzy (np. Krawża, Krawc, Młynkowa) widać preferowanie form typu *něšto noweho* w proporcji 1 : 3.

Równie bogate poświadczenia w literaturze rejestrujemy w odniesieniu do innych zjawisk językowych, np. użycie wykrzykników ilustrują przykłady z poezji, por.

Kolsy, kolsy konika, kón za wowsom rjehota (MEŠKANK)

Tuje, tuje nejkana. Wěrnosć pak jim njeдрěma (ZEJLER)

Hope hope heja, hólcy te k nam džeja (MEŠKANK).

Niekiedy jednak ten sam przykład poświadcza różne zjawiska, np. przysłowie *Starej babje dwoje hrabje, młodej holcy štwore cypy* (PŘISŁOWA) występuje jako ilustracja kategorii liczby (Faßke, Michalk 1981: 422), rzeczowników należących do kategorii *pluralia tantum* (Faßke, Michalk 1981: 431), a także liczebników zbiorowych (Faßke, Michalk 1981: 524). To samo odnosi się do cytatu *Ale napřečo bě sebi Mužik nowe bróznje stajil, z dwojimi mócnymi wrotami do knježeje zahrody won* (ANDRICKI) jako ilustracji kategorii liczby (Faßke, Michalk 1981: 422) oraz użycia liczebników zbiorowych (Faßke, Michalk 1981: 524).

Cytaty z literatury w górnołużyckim słowniku frazeologicznym

Wydany w 2004 roku *Hornjoserbski frazeologiski słownik* A. Ivčenki i S. Wölke stanowi kompendium wiedzy na temat górnołużyckiej frazeologii XIX i XX wieku. Jest to zbiór ponad 3600 jednostek, z czego 1/3 zarejestrowana została po raz pierwszy. Obejmuje frazeologizmy z języka literackiego, w tym też sporo nowszych połączeń przejętych z niemczyzny, które mają już stałe miejsce w górnołużyckiej praktyce językowej. O żywotności znacznej większości frazeologizmów świadczą ekscerpty z literatury, które ilustrują pozasłownikowe użycie blisko 2/3 zebranych jednostek (Ivčenko, Wölke 2004: 7). Hasła bez przykładów z literatury pochodzą zwykle ze starszych zbiorów frazeologicznych (np. Jan Radyserb-Wjela, *Metaforiske Hrona abo Přenoški a Přirunanki w řeči Hornjohužiskich Serbow*, Budyšin 1905) i zawierają jedynie znaczenie frazeologizmu (niekiedy hipotetyczne, opatrzone gwiazdką) oraz skrót źródła, por. *witany kaž bohačkej smjerc* ‘*njewitane’ (Radyserb, Hrona 21), *syty kaž třeći dzeń kermuše* ‘*jara syty, přejědženy’ (Radyserb, Hrona 20) oraz *wjesoly kaž mejski dzeń* ‘jara wjesoly’ (Radyserb, Hrona 21).

Cytaty z literatury pełnią w leksykonie rolę szczególną: poświadczają zastosowanie danej jednostki frazeologicznej, a sama literatura jest źródłem ekscerpcji materiału. Jak dowiadujemy się ze wstępu do słownika (Ivčenko, Wölke 2004: 7), jeśli udało się potwierdzić użycie danego frazeologizmu w pozasłownikowym kontekście, wówczas autorzy podają przynajmniej jeden taki przykład jako materiał ilustracyjny. Przy lepiej poświadczonych frazeologizmach pojawia się bogatszy zbiór cytatów, przy czym dla udokumentowania długotrwałego użycia połączenia wybrane zostały przykłady z literatury wydanej przed i po II wojnie światowej. W miarę możliwości cytaty prezentują wszystkie poświadczony warianty frazeologizmu. W ten sposób, tzn. poprzez materiał ilustracyjny, przekazuje się informację m.in. o granicach i objętości frazeologizmu, jego możliwościach syntaktycznych oraz prawdziwości interpretacji semantycznej. Jak podkreślają autorzy słownika, tak dobrane cytaty z literatury pokazują miejsce frazeologizmu w zasobie górnołużyckiej frazeologii, z zastrzeżeniem, że obszerny materiał

ilustracyjny potwierdza przynajmniej danego połączenia do jej jądra, zaś skromna ilustracja nie upoważnia do konkluzji, że frazeologizm znajduje się na jej peryferiach.

Większość frazeologizmów opatrzona została większą liczbą przykładów z literatury, por. następujące hasła (w postaci skróconej, tj. bez odpowiedników niemieckich i rosyjskich):

swój żywy dzień / swoje żywe dny ‘przez cyle swoje żywjenje’ (Körner I/1, 220; Pfuhl 184): Ha njebudu rjeńšu tež wuhladać hdže, to tola, kiž swěrnišo lubuje mje. Ha njebudže nihdže mi swěrniša kćéc, to njecham *swój żywy dzień* žaneje méc! (Zejler, ZS 2, 112), Mój božo, tole tla hišće njejsym *swoje żywe dny* wuhladał! (Wornar, Wajchtar 11), Jěwa je so *swoje żywe dny* lědy z chudobu a chorosću zetkawała. (Kubašec, Serbin 3, 98)

(wo)srjedź běleho dnja ‘wodnjo, zjawnje’ (Pfuhl 14; Kral 553, 88; Rězak 930): Ně, praj jeno, čłowječe, kak sy tole dokonjał *srjedź běleho dnja*? (Radlubin, Kwasarjo 143), Alarm *srjedź běleho dnja*, srjedź wobjedoweje přestawki. (Budar, Makrele 53), A jónu *wosrjedź běleho dnja* zwjeze so wona před dworom a wosta ležo, blěda kaž smjerć. (Brězan, Stary nan 41), Njemało so zadžiwa, hdyž *wosrjedź běleho dnja* fararjec kucharka k njej přiběža, wša wujachlena wot krótkeho běha po kěrchowje. (Kubašec, Serbin 2, 278).

Podkreślić należy, że w słowniku pojawiają się m.in. frazeologizmy poświadczony wyłącznie w beletrystyce:

- a) zarówno u kilku autorów (np. **(kaž) z jednoho erta** ‘zdobom (něšto prajić)’: „Ty sy woprawdže zbožownik, tón pytany zbožowny?“, zwolaštaj na njeho *z jednoho erta*. (Radyserb, Trójniki 59), Ale skoro *kaž z jednoho erta* dóstach wotmołwu: „Kup telewizor!“ (Kubaš-Worklečan, Patent 37); **hubu stulić (někomu)** ‘někoho spokojić, poniżyć, skludzić’: Ale kral zawjeseli so we Boze, štóž so při nim roći, budže chwaleny, přetož łharjam *budže huba stulena*. (Biblija 1728, Psalm 63,12), Smjerć tež najzwažliwišu *hubu stuli*. (Kubašec, Serbin 2, 104)),
- b) jak i kilkukrotne użycia w utworze jednego autora, np. **do jamy zjěć** pejor. ‘wumřěć’: Pjeć synow mam ja, a *do jamy zjěl je* Wjelk, haleluja! (Brězan, Krabat 81), Pětr Serbin wuzna zjawnje, zo bě so mylił: Wjelk Reissenberg *njeje do jamy zjěl*, ale je żywy a zabiwa a budže zabiwać, doniž jeho njezabijemy. (Brězan, Krabat 82) czy **hubu zakusnyć** ‘zamjerzany womjelknyć, rozmjerzane mjezwočo scáhnyć’: Wona *zakusny hubu* a suny brodu dopředka. (Brězan, Hanuš 3, 313), Wón zběhny głowu a pohladny Rumbej měrnje mjezwoči. „Ja njewěrju, zo je derje, zo sy ty wjesnjanosta.“ Rumbo *hubu zakusny*. „Sym sej přeco myslí“, pokročowaše Feliks, „zo tebi hišće feldwebl přejara w kosćach tči. Ale nětcole wěm: Ty nimaš dowěru do ludži.“ (Brězan, Hanuš 3, 148).

Zdarzają się też jednak pojedyncze przykłady użycia w literaturze pięknej³, np. **kaž z jehličku katnjeny** ‘njejapcy a rozhorjeny’: Wrobl poskoči *kaž z jehličku katnjeny* a čerwjeny ze złośću a nadutosću wustupi so před Henčlom. (Brězan, Jančowa 307), **so stupić kaž poprjancowy muž** ‘so stupić a so poslužować dać’: Hdyž džěci po šuli pušćach, *stupi so* Jurk *kaž poprjancowy muž* a dyrbjach pomhać jeho wobłěkać. (Iselt, Brěmješko 52), **hladki kaž mydło** ‘jara hladki, suwaty’: Potom da so do leća, zo po

³ Sprawdzono to również i potwierdzono w górnołużyckim korpusie tekstowym HOTKO (*Hornjoserbski tekstowy korpus HOTKO*: online).

pućikach z rynkami běžeše, a wšo bě *hládke kaž mydlo*. (Wornar, Wajchtar 6), *bječeć kaž ćelo* pejor. ‘wótre płakać’: „Njemóžeš sobu, to je jenož za nas wulkich”, pokojach maľeho. Ale bóle pokojach, a bóle wón skiwleše, a skónčnje woćini hubu a *bječeše kaž maľe ćelo*. (Wornar, Wajchtar 163). Można mieć wątpliwość co do słuszności notowania takich jednostek. Autorzy we wstępie (Ivčenko, Wólke 2004: 7) uzasadniają to faktem, że ze względu na niestabilną normę trudno odróżnić jednostkowe, indywidualne formy i wyrażenia od frazeologizmów „uzualnych”. Dodatkowo sytuację utrudnia fakt, że górnołużyckie frazeologizmy często występują w wielu wariantach formalnych i trudno odróżnić ustaloną formę frazeologizmu od okazjonalizmu. Dlatego też do słownika włączono również połączenia poświadczone wyłącznie raz, by w ten sposób zarejestrować i udokumentować jak największą część frazeologicznego zasobu górnołużycczyzny. Jednocześnie autorzy podkreślają, że odnotowanie danej jednostki frazeologicznej w większej liczbie źródeł świadczy o stopniu jej utrwalenia i „reproduktywności” połączenia (Ivčenko, Wólke 2004: 7).

Na uwagę zasługuje też fakt, że literatura poświadcza również użycie stałych połączeń wyrazowych będących kalkami frazeologizmów niemieckich – część z nich zarejestrowanych zostało po raz pierwszy, np. *hlódny kaž law* ‘jara hlódny’ (por. niem. *hungrig wie ein Löwe*): „Sym *hlódny kaž law*”, wón praji. A korčeše jemu w brjuše. (Wornar, Wajchtar 62), „Ja sym tola hižo wječerja!”, lžeše spěrawje, hačrunjež bě *hlódny kaž law*. (Šolta, Statok 118); *sedźeć kaž žaba na krjepjawje* ‘njelepje něhdže sedźeć’ (por. niem. *sietzen wie ein Frosch auf der Gießkanne*): Wjele zdaća wšak wón njeměješe, *sedžeše* na tutym rjanym kolesku *kaž tajka žaba na krjepjawje*. (Grojlich, Lěta čmy 165).

Ponadto w beletrystyce znajdują odzwierciedlenie warianty istniejących w języku i odnotowanych wcześniej zwrotów czy wyrażeń, np. *mudry kaž liška* ‘mudry, překlepany’: Běše we wsy bur, kiž so *mudry kaž liška* z kóždého zašmjataneho położenja wusuny. (Iselt, Brěmjěško 65) – por. *mudra / překlepana liška* ‘mudry, překlepany čłowjek’; *Kulowski handl* ‘wobšudna transakcija, wobšudnistwo’: Bóh tón Knjezej zdaše so tón *handl* kusk jara *Kulowski*, ale bě hižo nawječor, a wón chceš tu wěc za sobu měć. (Brězan, Krabat 12) – por. *lžeć kaž Kulowski handler / konjer* ‘zeľharny a lešciwy być, wobšudžeć’.

Literatura potwierdza też przykłady użycia wariantywnego komponentu danego frazeologizmu, por. cytaty z literatury w hasłach:

hač do wušow w slěbrje (a złoće) stać / sedźeć / sydać ‘jara bohaty być’; hač do wušow w slěbrje stać (Kral 555; Rězak 1078): Wosebje wuherscy magnatojo, hižo tehdom kaž džensa *hač do wušow w slěbru a złoće sydacy*, njeznajachu měry a mjezow, hdyž awstriski kejžor Franc po kraju pućujo so k nim přeprosny. (Radlubin, w: KP 1917, 16, KNHS), Doma *sedža* w lutym *slěbru a zlotu hač do wušow*, tola w cuzbje počinja so chudzi a bjeru tež jaľmožnu. (Radlubin, w: KP 1921, 39, KNHS)

při / na (samej) kromje wisać / być ‘nimale bankrot być’; na samej kromje być (Kral 177); při samej kromje być (Radyserb, ČMS 1901, 10); při samej kromje wisać (Kral 177): Naš traktor je w lěće 1934 kupjeny, tehdom su powědali, zo „Lanz” *při kromje wisa*. (Brězan, Jančowa 235), Sym jemu swoje drjewo darila. A moju sekeru tež, dokelž wón sej džěn sam žanu njemóže kupić, hdyž tak hižo *při kromje wisa!* (Brězan, Jančowa 365).

Wszystko to pokazuje, jak ważnym i cennym tworzywem jest materiał zawarty w literaturze pięknej. Potwierdza on bowiem nie tylko istniejące i odnotowane dotychczas jednostki frazeologiczne, ale również ich warianty oraz wariantywność komponentów. Co więcej, literatura jest także źródłem nowych, nienotowanych dotychczas frazeologizmów, w tym połączeń będących kalkami frazeologizmów niemieckich. Jest odbiciem żywego języka. Wagę literatury jako materiału ilustracyjnego potwierdza bardzo rzetelnie opracowany wykaz źródeł (Ivčenko, Wölke 2004: 18-26), a także opatrzenie danego cytatu informacją o jego autorze i utworze, z którego pochodzi (w formie skróconej).

Jak stwierdzono wyżej, po raz pierwszy w słowniku zarejestrowano około 1/3 frazeologizmów. Z danych uzyskanych od autorki słownika, Sonji Wölke, trzema autorami, w utworach których najliczniej odnotowano nowe jednostki są Jakub Bart-Ćišinski (167 nowych poświadczeń), Marja Kubašec (157) i Jurij Bržzan (135⁴). Z kolei Tadeusz Lewaszkiewicz (2019: 49) obliczył, że w dwutomowej gramatyce Hinca Šewca najczęściej cytowani są m.in.: Měrćin Nowak-Njechorński (192), Jurij Bržzan (175), Korla Bohuwer Šeča (160), Marja Kubašec (141) oraz Jurij Koch (128). To pokazuje, że język niektórych pisarzy jest wartościowym materiałem ilustrującym różnorodne zjawiska gramatyczne i leksykalne.

Podsumowanie

Na podstawie zgromadzonego i zanalizowanego materiału stwierdzić można, że literatura stanowi dla górnołużyckich autorów gramatyk i słowników ważne tworzywo językowe ilustrujące omawiane zagadnienia. Odnotować w tym kontekście należy, że stopniowo poprawia się informacja na temat cytowanych źródeł. Wszyscy autorzy sięgają do języka zarówno nowszych, jak i starszych pisarzy łużyckich, a cytaty z literatury ilustrują nie tylko zjawiska starsze, utrwalone w języku, ale również nowe. Co więcej, literatura jest cennym źródłem rejestrującym także tendencje lub zmiany językowe.

Bibliografia

- Faßke H., Michalk S., 1981, *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie*, Bautzen.
- Hornjoserbski tekstowy korpus HOTKO, online: https://www.korpus.cz/kontext/query?corp-name=hotko_v2 (30 marca 2023).
- Ivčenko A., Wölke S., 2004, *Hornjoserbski frazeologiski słownik*, Budyšin / Bautzen.
- Lewaszkiewicz T., 2019, *Stan badań nad językiem górnołużyckiej twórczości Jurija Bržzana*, w: *Polsko-łużyckie zbliżenia: język – literatura – kultura*, red. G.B. Szewczyk, M. Blida, Katowice, s. 36-55.

⁴ Cytaty z twórczości Jurija Bržzana pojawiają się w słowniku frazeologicznym łącznie 264 razy – por. wyliczenia Tadeusza Lewaszkiewicza (2019: 50). W morfologii współczesnego języka górnołużyckiego Faßke i Michalka Bržzan cytowany jest aż 733 razy (Lewaszkiewicz 2019: 49).

- Šewc H., 1968, *Gramatika hornjoserbskeje rěče*. 1. zwjazk: fonematika a morfologija, Budyšin.
- Šewc-Schuster H., 1976, *Gramatika hornjoserbskeje rěče*. 2. zwjazk: syntaksa, Budyšin.
- Szpila G., 2003, *Krótko o przysłowiu*, Kraków.

RENATA BURA

Literature as an illustration of grammatical and lexical issues – Upper Sorbian case

Abstract

This article raises the issue of using fiction to present grammatical and lexical phenomena. The subject of the study is the most important Upper Sorbian grammars (Hinc Šewc *Gramatika hornjoserbskeje rěče*, 1968 and 1976; Helmut Faßke, Siegfried Michalk *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie*, 1981) and a phraseological dictionary (Anatolij Ivčenko, Sonja Wölke *Hornjoserbski frazeologiski slownik*, 2004). The aim of the study is to assess the usefulness of linguistic material taken from fiction for illustrating grammatical and lexical issues. The material contained in the mentioned grammars and dictionaries also says a lot about the language of the most frequently cited authors.

Keywords: Upper Sorbian, grammar, lexis, literature.